

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕРАКТИВНИЙ КОНКУРС “МАН-ЮНІОР ДОСЛІДНИК”

Номінація “ІСТОРИК-ЮНІОР”

Чернігівське територіальне відділення МАН

Ніжин козацький: слідди, що не зникають

Автори проєкту:

учні 9 класу

Ніжинської гімназії №10

Ніжинської міської ради

Чернігівської області

**Білоус Святослав Вікторович,
Струк Карина Володимирівна
Юрченко Вадим Вадимович**

**Керівник проєкту: Кресан Жанна Володимирівна,
учитель історії Ніжинської гімназії №10
Ніжинської міської ради Чернігівської області**

Мета дослідження:

Сформувати уявлення про значення Ніжина як політичного, військового та культурного центру козацької доби XVII–XVIII століть

Завдання дослідження:

- 1.Опрацювати історичні джерела та краєзнавчу літературу, що висвітлюють історичні події періоду козацтва м. Ніжина.
- 2.Визначити локації та архітектурні пам'ятки міста, пов'язані з козацтвом.
- 3.Узагальнити та систематизувати інформацію для створення екскурсійного маршруту.
4. Сприяти поширенню інформації про унікальне явище в історії України серед жителів та гостей міста.

Методи дослідження:

описовий, історико-географічний, джерелознавчий, аналіз і синтез, картографічний, узагальнення.

Об'єкт дослідження – історико-культурна спадщина міста Ніжина

Предмет дослідження –

історичні місця та пам'ятки, що пов'язані з подіями козацтва в м. Ніжин.

Особистий внесок: створення та проведення екскурсійного маршруту та інтерактивною плакату відповідної тематики

Ніжин: погляд у минуле

Ще за часів князя Володимира на території сучасного Ніжина мешкали русичі. Про це свідчать знайдені тут археологами монети, карбовані на межі X-XI-го століть.

1078 року, як подає літопис, київські князі билися за чернігівський стіл „на Нежatinій Ниві” - це і була місцевість, де виросло сучасне місто Ніжин.

Іпатіївський літопис під **1147** роком згадує місто Уненеж.

У XIV столітті Ніжин згадується у документах як володіння Великого князівства Литовського, яке приєднало до себе Південну Русь. Сучасна назва Ніжина відома з **1514** року

Герб 1625 р.

У 1625 р. король Сигізмунд III надав Ніжину Магдебурзьке право й затвердив герб міста, на якому був зображений св. Георгій /Юрій на коні, що “вважає змія”

За переписом населення 1654 р. у Ніжині жило 11 тисяч 600 чоловік, а в Києві — 7 тисяч 800 жителів (станом на початок 2024 р. - понад 70 тисяч).

Сучасний герб, затверджений рішенням сесії Ніжинської міської ради від 14 жовтня 1992 р.

“У цьому місті є старовинне укріплення, яке складається із земляного валу, що осипався, і замку при ньому, витягнутої форми, з чотирма виїздами, що мають назви: київський, крупицький, чернігівський та глухівський. Це укріплення оточене зі всіх боків передмістям, яке розділяється на чотири частини і називається: 1-а – Овдіївська, 2-а – Мигалівська, 3-я – Нового міста, 4-а – Магерська”.

З опису Ніжина 1783 р.

План Ніжина 1803 р.

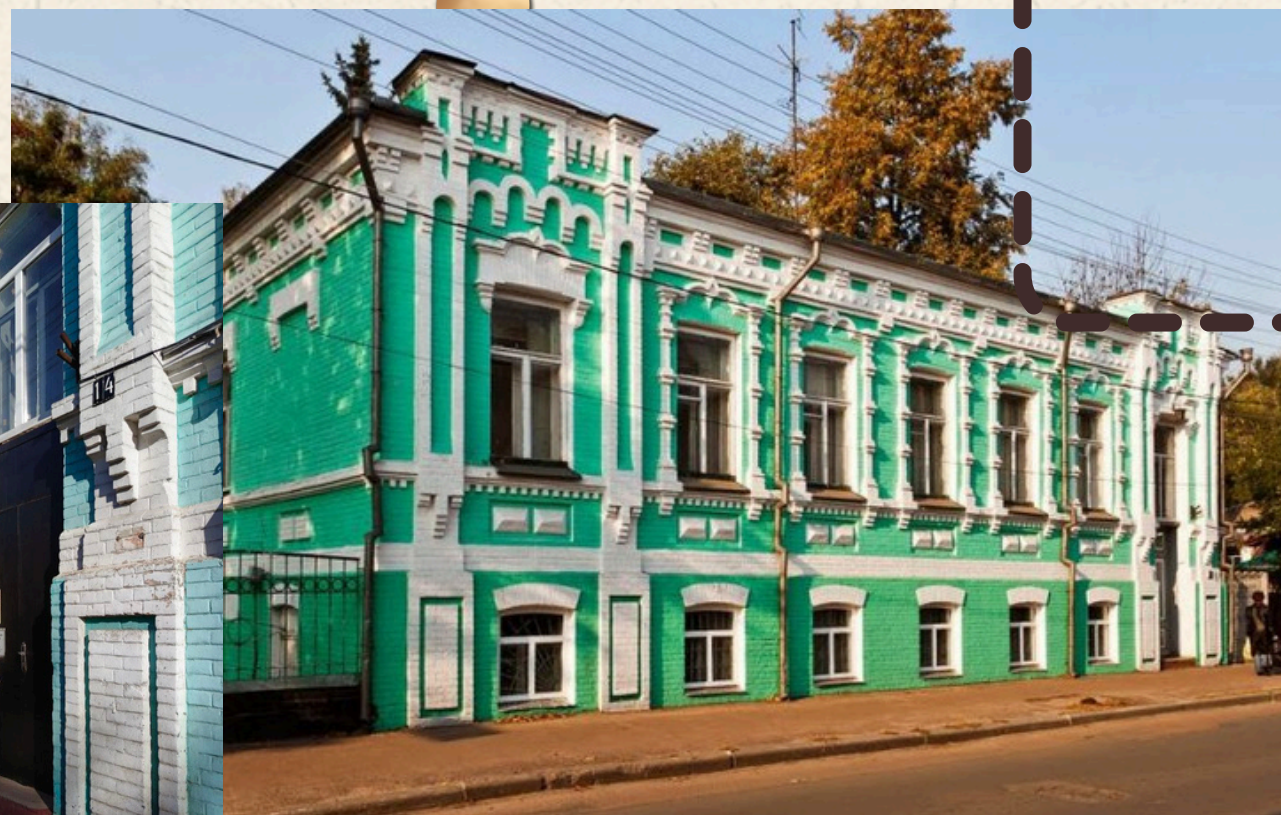
Панорама міста поч. XIX ст.
Літографія Петра Бореля

Екскурсійний маршрут “Ніжин козацький: сліди, що не зникають”

Зупинка 1

Ніжинський історико-краєзнавчий музей імені І. Спаського

Сучасний Ніжин - лише районний центр Чернігівської області, а в XVII столітті на території Ніжинського козацького полку проживала третина населення всієї України!

Фонди музею налічують більше 44 тисяч оригінальних експонатів.

Є тут і козацькі люльки, знайдені на території міста, і холодна та вогнепальна зброя захисників, предмети побуту козацької доби, численні карти, схеми, малюнки розкривають напрямки походів нащадків Байди Вишневецького.

У 1648 р. Ніжин став центром Ніжинського козацького полку – найбільшого за територією та чисельністю в Гетьманській Україні.
До складу полку спочатку входило 10 сотень козаків, а згодом – 36 сотень.

У 1653 р. козаки воювали на півночі Чернігівщини.
У 1654–1655 рр. – брали участь у поході на територію Білорусі.

Зупинка 2

Пам'ятник Богдану Хмельницькому

У червні 1648 р. війська Б. Хмельницького звільнили Ніжин від панування Речі Посполитої. Богдан Хмельницький запросив до міста грецьких купців - у 1657 році спеціальним універсалом їм було надано великі пільги в торгівлі.

Екскурсійний маршрут “Ніжин козацький: сліди, що не зникають”

За переказами, в Ніжині гетьман Богдан Хмельницький вінчався із сестрою Золотаренків Ганною, яка стала його третьою дружиною. Вінчання відбувалося у Миколаївському соборі. Хоча...

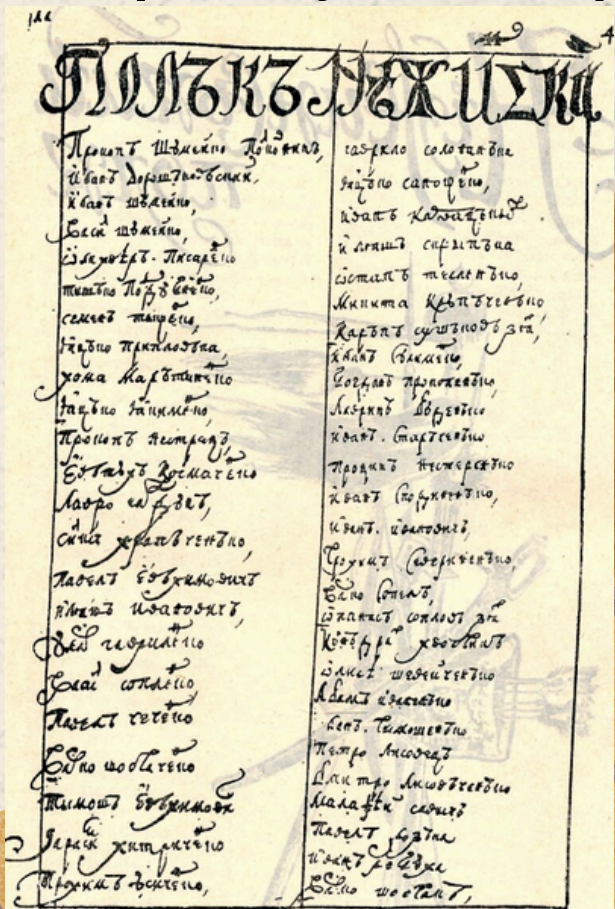
У 1652 р. універсалом Богдана Хмельницького Ніжинський магістрат, шляхтичі, міщани, та їхнє майно узяті під захист та “військову опіку” гетьмана.

Меморіальна табличка, встановлена на честь створення у 1648 р. Ніжинського козацького полку

Реєстр полку на 1649 р.

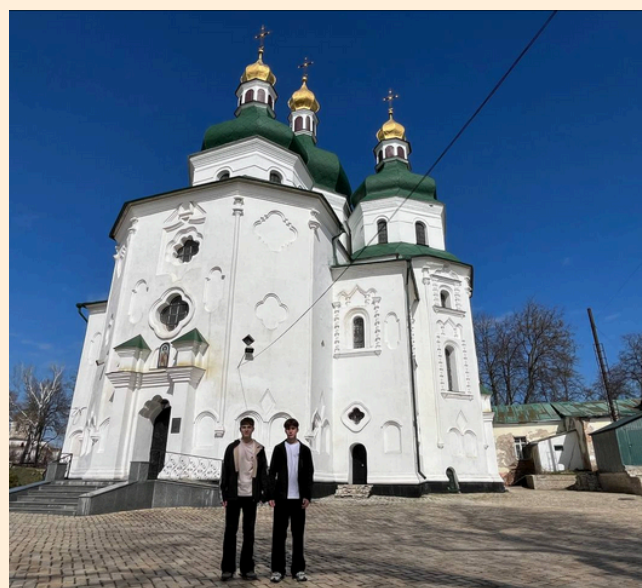
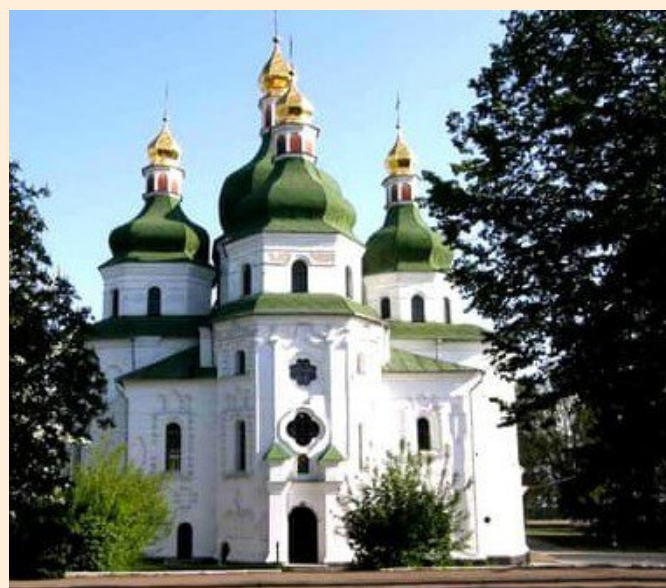

Зупинка 3

Екскурсійний маршрут "Ніжин козацький: сліди, що не зникають"

Миколаївський собор

Заслуга будівельників козацької доби в тому, що вони «цей поширений з давніх часів тип великої дерев'яної церкви вдягли у камінь, прикрасили безліччю чудових пластичних мотивів, вдосконалили й підняли на рівень найдосконаліших виявів європейського культурного мислення».

А. Макаров, мистецтвознавець

Влітку 1663 р. Іван Брюховецький, обраний гетьманом Лівобережжя, складав у Миколаївському соборі присягу.

Родина Золотаренків в історії міста

Іван Золотаренко, ніжинський та корсунський полковник - герой битв, походів і містичних легенд. У 1655 році під час облоги Старого Бихова був смертельно поранений кулею, виготовленою зі срібної чаші та "підсиленою" молитвами. Під час відспівування в одній з корсунських церков загинуло більше 400 осіб.

На успадковані від Івана Золотаренка кошти його брат Василь заклав «велику теплу церкву». Він же подарував і коштовне Євангеліє з дарчим написом.

Екскурсійний маршрут "Ніжин козацький: сліди, що не зникають"

Зупинка 4

Покровська церква

Біля самих бастионів укріпленого Замку, на місці, яке колись називалося «Горбом», у 1633 році була збудована дерев'яна церква Різдва Богородиці. Через кілька років на місці попередньої церкви з'являється нова споруда, яку освятили вже на честь святої Покрови. Саме цю назву народні перекази і пов'язують зі славнозвісним Покровським ярмарком.

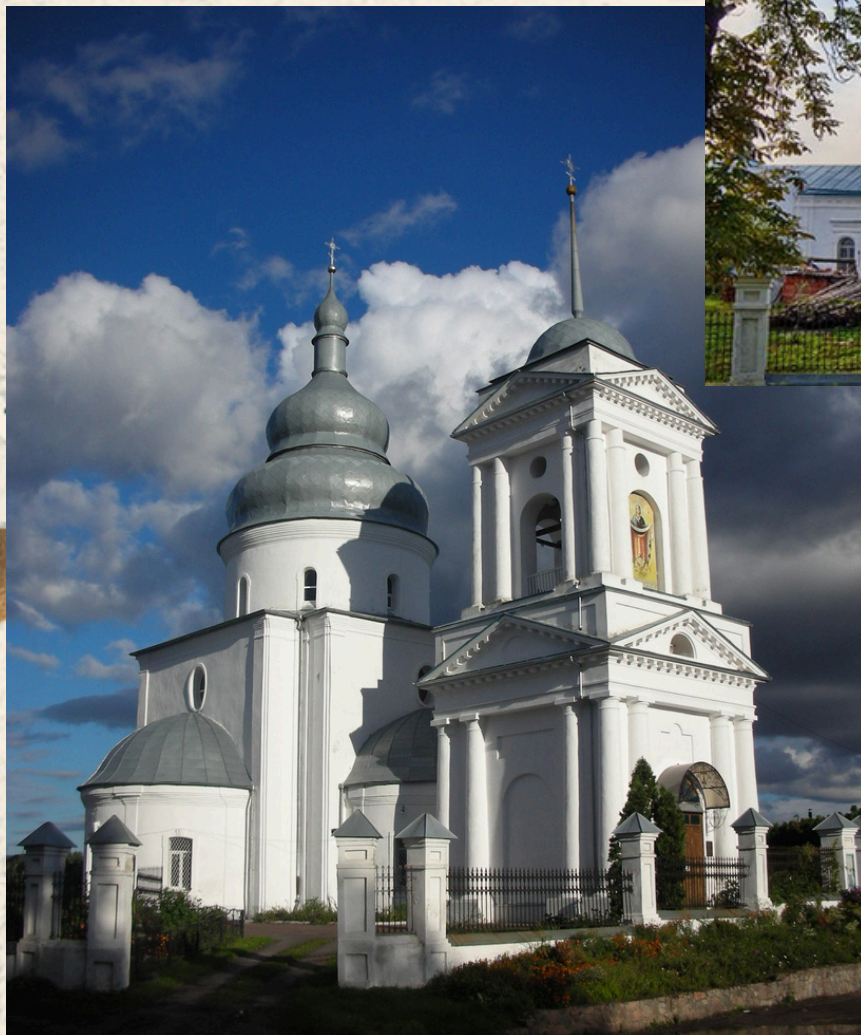
Сучасний мурований Покровський храм побудований у 1757-1765 рр. на кошти купців на залишках фортечного земляного валу. У ХІХ ст. на захід від храму було споруджено двох'ярусну дзвіницю.

Стіни Покровської церкви були прикрашені олійним розписом, а всі ікони оздоблювалися срібними ризами.

У середині ХVІІІ ст. біля Покровського храму знаходилася тепла дерев'яна церква Костянтина та Єлени (нині - кам'яна Миколаївська), при якій діяли парафіяльна школа та шпиталь.

Тетраконховий тип храмів будувався лише півстоліття (до 1800 р.). Тетра - 4, конхи - напівкруглі будівлі навколо центрального купола.

1960-1993 - роки запустіння.

Екскурсійний маршрут "Ніжин козацький: сліди, що не зникають"

Замок. Богоявленська церква

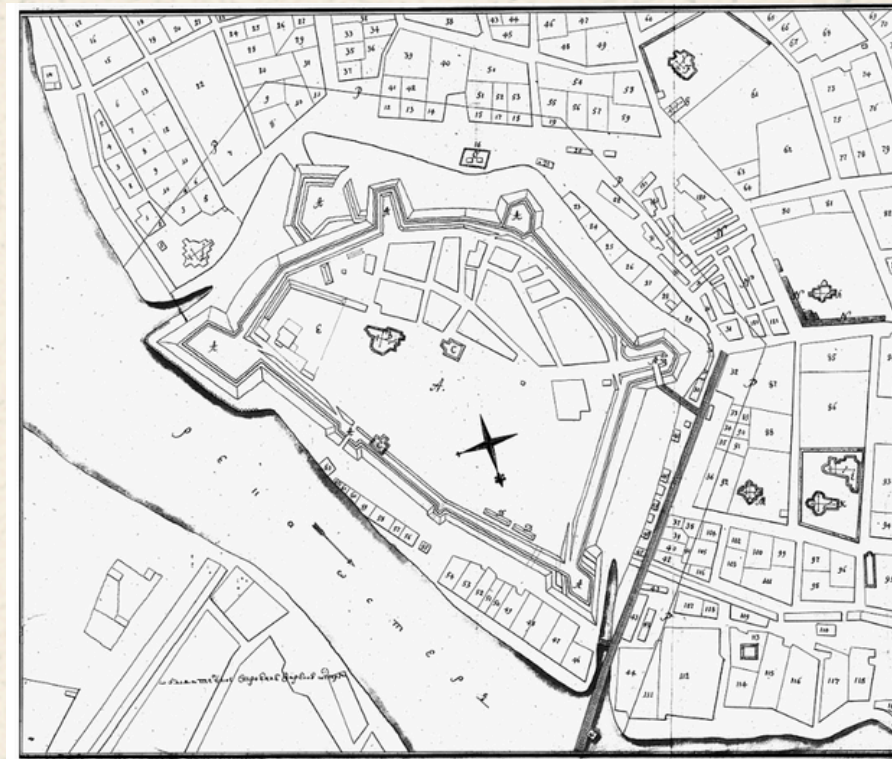

Зупинка 5

Фото поч. XX ст.

Богоявленська або Замкова церква - гарнізонний храм до 1779 р., унікальна культово-фортифікаційна споруда.

Маловідомий план ніжинської фортеці 1749 р. (план Дебоскета)

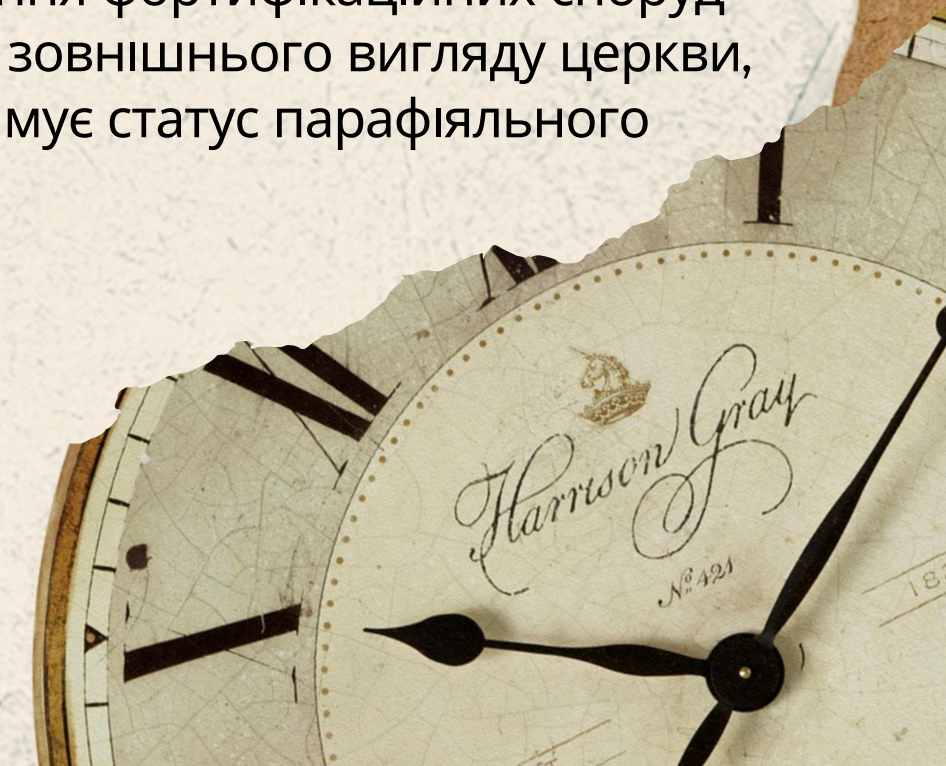

План Замку й міської фортеці 1773 року

У 1648-му дерев'яний католицький храм пристосовується для потреб православного населення, а після спалення міста Ромодановським будують муровану церкву, освячену у 1721 р.

У ній довгий час зберігалися і шведські ядра, якими обстрілювали фортецю у 1708 році, а старожили згадували легенду, як ніжинські козачки боронили місто від шведів.

Втрата Ніжином оборонного значення наприкінці XVIII ст. призводить до руйнування фортифікаційних споруд та зміни зовнішнього вигляду церкви, яка отримує статус парафіяльного храму.

Гармату встановлено на місці однієї із башт Ніжинського замку під час оборони міста. Гармата повернута в бік наступу московських військ

Зупинка 6

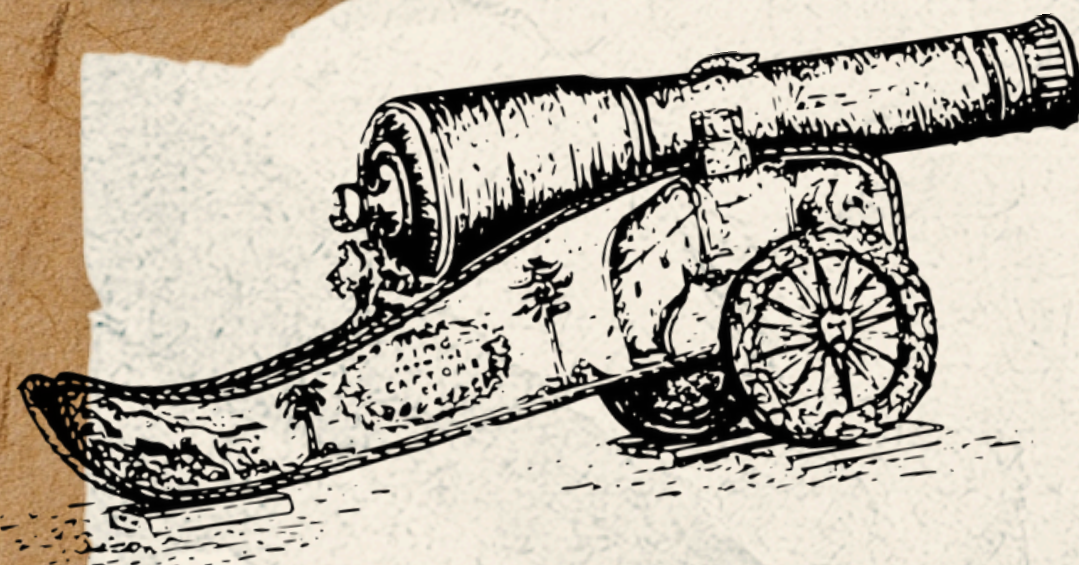
Козацька гармата

Пам'ятний знак з'явився у 2020р., пов'язаний з Конотопською битвою 1659р., козацькі війська під проводом Івана Виговського здобули перемогу над московськими військами. Одним із героїв цієї битви був ніжинський полковник Григорій Гуляницький, який обороняв Конотоп.

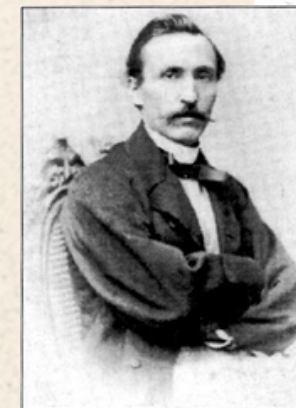
Елементом козацько-московської війни була й оборона Ніжина. Один із підрозділів московської армії повинен був взяти штурмом Ніжинську фортецю. Навесні 1659 року вороги тричі штурмували Ніжин. Місто не захопили - всі три штурми були відбиті. Московська армія відступила.

Слово “чорна” виводиться від “чернь”— рядові козаки, а також нижчі стани суспільства.

Чорна рада

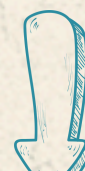
Події 1663 року у Ніжині описав у першому українському історичному романі “Чорна рада” П. Куліш

Зупинка 7

Останні дослідження ніжинських істориків переконують, що місце проведення Чорної ради - стадіон гімназії №10.

Перша меморіальна дошка з'явилася у 1993 році, оскільки ніжинські краєзнавці визначили це місце як ймовірну локацію проведення історичної ради.

Друга дошка з'явилась 29 травня 2019 року на честь святкування ювілейного року Пантелеймона Куліша. Художник - Олексій Стефанюк.

Червень 1663 р. - Ніжин отримав шанс стати козацькою столицею - у місті відбувалися вибори гетьмана Лівобережжя, згадані у Літописі Самовидця. Претенденти на булаву - Яким Сомко, Василь Золотаренко, Іван Брюховецький.

На брата — брат...

Зупинка 8

Екскурсійний маршрут "Ніжин козацький: сліди, що не зникають"

Хрестовоздвиженська церква на Магерках побудована в 1775 році на місці старого дерев'яного храму 1694 р. як храм-усипальниця полковника Петра Розумовського.

Інші назви -
"Хохловська", "Вієва"

Петро Іванович Розумовський - племінник останнього гетьмана Кирила Розумовського, ніжинський полковник у 1753-1771 рр.

Під час російсько-турецької війни (1768 р.) Петро Розумовський командував козаками Ніжинського полку, які брали участь у поході по Бессарабії.

Хрестовоздвиженська церква

Передчасна смерть спонукала його дружину Пелагею Сулиму пожертвувати кошти на будівництво мурованого храму.

1792 р. - Пелагею похоронили поруч із чоловіком.

1860 - до храму прибудована двоярусна дзвіниця і поєднана з тетраконховою спорудою.

У радянські часи, до 1991 р. - фільмосховище.

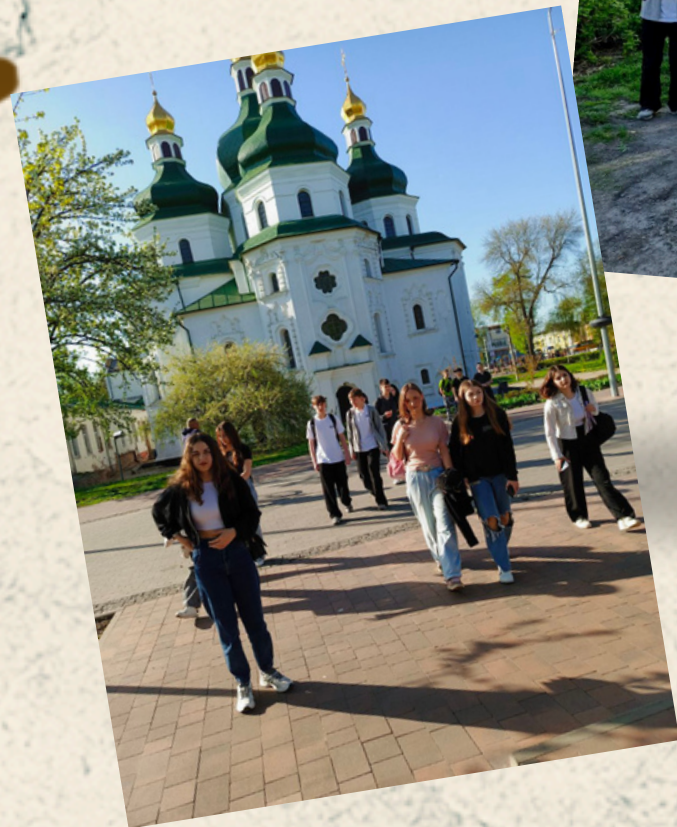

Фрагмент екскурсії для 9-Г гімназії Квітень 2025 р.

“Ніжин козацький: сліди, що не зникають”

У 1782 році, у зв'язку з реорганізацією адміністративного устрою, Ніжин перестає бути полковим містом і стає повітовим центром Чернігівського намісництва.

У 1785 році з ніжинських козаків створюється Ніжинський карабінерський полк, потім він реформується у драгунський, і 17 грудня 1812 року перетворюється у кінно-єгерський полк.

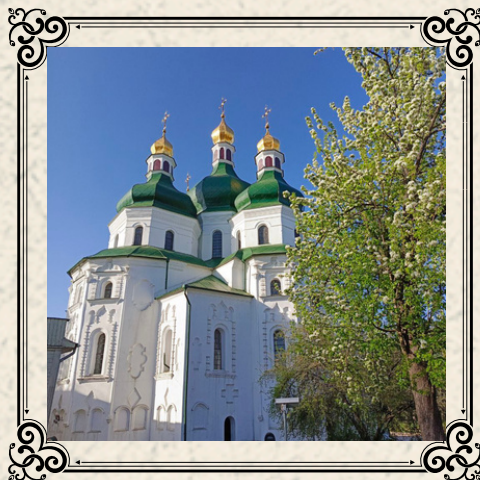
Висновки

Дослідження Ніжинського козацтва дозволило глибше осмислити його роль у військово-політичному та культурному житті Лівобережної України. Ніжин був не лише важливою ланкою оборони, а й осередком активного політичного життя та розвитку архітектури.

Події Чорної ради 1663 року стали важливою віхою в історії Ніжинського полку. Саме тут відбулася унікальна для тогочасної України спроба залучення широких народних мас до виборів гетьмана. Хоча результати ради мали неоднозначні наслідки, її проведення у Ніжині підкреслює особливий статус міста в політичному житті тогочасної Гетьманщини.

Особливе значення мала діяльність полковників Івана та Василя Золотаренків. Вони не тільки утверджували військово-адміністративну владу на Лівобережжі, а й сприяли розвитку православної церкви, будівництву мурованих храмів, що стали яскравими зразками козацького бароко.

Ніжинське козацтво залишило по собі глибокий слід у військовій, політичній та культурній історії України. Його спадщина – це не лише сторінки хронік і постаті полководців, а й матеріальні свідчення у вигляді архітектурних шедеврів, що зберігають дух доби козацької державності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Інтерв'ю Тетяни Марченко з директором Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського. Генадієм Дудченко. У Ніжині встановили "Козацьку гармату". Що вона символізує? URL: <https://nizhyn.city/articles/105142/u-nizhini-vstanovlyuyut-kozacku-garmatu>
2. Желєзко Р.А. Вбити диявола: таємниці смерті ніжинського полковника Івана Золотаренка. URL: <https://onpress.info/vbyty-dyyavola-tayemnytsi-smerti-nizhynskogo-polkovnyka-ivana-zolotarenka-106182>
3. Желєзко Р.А. Місто Ніжин у системі оборони Гетьманщини (1648–1783 роки) [Текст] / Р. А. Желєзко // Ніжинська старовина. - 2014. - Вип. 17. - С. 15-22.
4. Желєзко Р.А. Ніжинський козацький полк і Чорна Рада 1663 року [Текст] / Р. А. Желєзко // Ніжинська старовина. - 2013. - Вип. 15. - С. 5-12.
5. Зозуля С., Морозов О. Місто Ніжин: деякі аспекти формування пам'яткоємного середовища // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 8. – К., 2005. – С. 197-230.
6. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року. /Роман. - К., 1969
7. Морозов О. Брати Золотаренки // Сіверянський літопис. – 1995, №5
8. Морозов О. Пам'ятка козацької слави // Пам'ятки України. 1992. № 2–3. С. 45–48.
9. Нікітіна Н. Нікітіна Н. У Ніжині відкрили меморіальну дошку, присвячену Чорній раді. URL: <https://mynizhyn.com/news/misto-i-region/12331-u-nizhini-vidkrili-memorialnu-doshku-prisvjachenu-chornii-radi.htm>
URL: <https://mynizhyn.com/news/misto-i-region/12331-u-nizhini-vidkrili-memorialnu-doshku-prisvjachenu-chornii-radi.htm>
10. Морозов О. ЦЕРКВА ПОКРОВА БОЖОЇ МАТЕРІ. URL: https://nyzhinhistory.ucoz.com/publ/cerkva_pokrova_bozhoji_materi/1-1-0-1?utm_source=chatgpt.com
11. Опанасенко В. Подвиг ніжинських козачок // Вісті. – 1999р., 27 серпня
12. Петренко Л.Б. Ніжин: із глибини віків. – Ніжин, 2008.
13. Пономар О. Покрова Пресвятої Богородиці // Вісті. – 1995 р., 22 жовтня.
14. Ростовська О. Ніжинський козацький полк // Сіверянський літопис. – 1999, №3
15. Симоненко В.І. "Чорна рада" в Ніжині // Ніжинська панорама. – 1998р., 14 серпня.